

İletişim ve Etik Doç. Dr. Oğuzhan Taş

Erdem Etiğinin Eski Yunan'daki Temelleri¹

Socrates

Socrates bir taş ustasının oğlu olarak dünyaya gelir, M.Ö. 469-399 yılları arasında Atina'da yaşar. Platon'un hocasıdır, ki Platon da Aristoteles'in hocası olacaktır. Socrates bir kişinin kendine rehber kabul ettiği ilkeleri izlemesi ve bağımsız bir düşünce yapısına sahip olması gerektiğini savunan öncü düşünürlerden biridir. Okulundaki derslerini yazılı notlar üzerinden yapmadığı için onun felsefi öğretilerinin pek çoğu Platon tarafından, Socrates'in ana karakter olarak sunulduğu diyaloglar halinde yazılmıştır. Socrates kendisinin hiçbir şey bilmediğini, kendisinde yalnızca "başkalarının bildiklerini bilince çıkarma yeteneği" olduğunu söylemiştir. Yaşamı hakkında elimizde pek çok bilgi olmasına rağmen, düşünce ve görüşüyle ilgili olarak kendisi tek bir satır bile yazmamıştır. Öğrencileriyle olan iletişimi diyaloglara dayanır. Sonradan "Sokratik diyaloglar" olarak adlandırılacak olan bu konuşmalarda Sokrates, karşısındakine sorular sorarak yanıtı o kişinin vermesini sağlar. Buna günümüzde "Sokratik yöntem" denir.

Socrates Atinalılara hizmet etmenin en iyi yolunu, onlara ahlak yaşamlarını sorgulamaları için felsefi bir yol çizmek olarak görmüştür. Ona göre "sorgulanmayan bir hayat yaşamaya değmez." Yaşamının önemli anlarında, içinden gelen bir ses duyduğunu ve bu sesin kendisine ne yapması konusunda bilgi verdiğini söyler. Bu ses için "benim *Daimon*'um" der. Socrates'e göre her insanın bir "*daimon*"u vardır; insan ancak kendi "*daimon*"u ve doğasıyla uyum içinde olduğu sürece mutlu olabilir. Bunun için de, önce kendini tanıması, bilgi yoluyla olgunlaşması gerekir. "Kendini tanı", Socrates'in dilinden düşürmediği bir buyruktur. Mutluluğu gerçekleştirmek bazı erdemleri gerektirir. Bu erdemlerin başında da Socrates'e göre bilgelik gelir.

Socrates Atinalıları her birinin kendi ahlaki seçimlerinden sorumlu olduklarına, yanlış seçimlerin cehaletten ve bilgi yoksunluğundan kaynaklandığına inandırmak istemiştir. Doğru akıl yürütme ve meseleler üzerine felsefi düşünme yoluyla bu cehaletin aşılabileceğini inanmıştır. Fakat dönemin baskıcı Atina hükümeti Socrates gibi düşünmemiştir. Onlara yanlış tanrılar tanıtılarak Atina'nın gençlerini yoldan çıkardığı, Sokrates'in "*Daimon*" dediği şeyin yeni bir Tanrı fikri olduğu yönündeki iddiaları doğru kabul etmişlerdir. Oysa Socrates'in söylemek istediği insanın kendisiyle uyum içinde olup olmadığını içsel bir yargulamaya tabi tutmasını sağlayan "iç ses"tir. Hükümet M.Ö. 399'da Socrates'i hapse atmış, kura yöntemiyle "çoğunluğu" oluşturan halk arasından seçilen yargıçlar Socrates'i ölüme mahkum etmişlerdir. Platon, Socrates'in bu durumunu "Kriton" diyalogunda anlatır: Socrates'in eski öğrencisi Kriton onu hapisten kaçmaya ikna etmeye çalışır. Socrates bu teklifi reddeder ve gerekçelerini açıklar. Öncelikle izlenmesi gereken yaklaşıma ilişkin bazı belirlemeler yapar:

1. Kararımızı duygularımızın belirlemesine izin vermemeliyiz; sorunu incelemeli ve en iyi akıl yürütme yöntemini izlemeliyiz. Olguları olduğu gibi algılamaya ve aklımızda bir soru işareti bırakmamaya dikkat etmeliyiz. Bu tür sorular ancak akla dayanarak cevaplanabilir.
2. Bu tür sorulara, insanların genel düşünme biçimlerine başvurarak cevap veremeyiz. İnsanlar yanılabilirler. Doğru olduğunu düşündüğümüz bir cevap bulmak için uğraşmalıyız. Bağımsız düşünmeliyiz.
3. Asla ahlaki olarak yanlış bulduğumuz bir şey yapmamalıyız. Yanıtlamamız gereken tek soru, bize önerilen şeyin doğru mu yoksa yanlış mı olduğudur; bize ne olacağı, hakkımızda insanların ne düşüneceği ya da olan bitenle ilgili ne hissettiğimiz değil.

Sokrates, hapisten kaçarak yasalara karşı gelmemesi gerektiğini göstermek için üç temel ilke arasındaki ilişkiyi irdeler: bağımsızlık, eylemlerin haklaştırılması ve topluma karşı duyulan sorumluluk.

¹ Bu ders notu yalnızca dersi alan öğrencilerin yararlanması amacıyla pek çok kaynaktan derlenerek hazırlanmıştır. Öğretim üyesinin izni olmadan başka bir amaç için kullanılamaz.

1. Asla hiç kimseye zarar vermemeliyiz. Sokrates'in kaçışı, devletin yasalarının ihlali ve önemsenmemesi anlamına geleceği için devlete zarar verecektir.
2. Eğer, kişi bir devletten ayrılabilceği halde orada yaşamayı sürdürüyorsa, zımni olarak yasalara itaat etmeyi kabul etmiş demektir; buna göre Sokrates, eğer kaçarsa bir sözleşmeye aykırı davranmış olur; bu da yapılmaması gereken bir şeydir.²
3. Kişinin toplumu ya da devleti, kişinin adeta ebeveyni ve öğretmenidir ve kişi onların koyduğu kurallara o güne dek sessiz kaldıysa bu kurallar yalnızca belli bir durumda kendisi için olumsuz sonuçlara yol açıyorsa bunlara itaat etmelidir.

Socrates Kriton'a ömrünü bir Atina yurttaşı olarak geçirdiğini ve neden yasaya karşı çıkararak hapisten kaçması gerektiğini sorar. Ona göre bu, hem yasaya saygısızlık hem de yasaya aykırılıktır. Socrates şöyle der:

Tüm yaşamımı Atina'da sürdürdüm, isteseydim bu kenti bırakıp gidebilirdim. Atina'dan ayrılmam için hiçbir engel yoktu fakat bunu yapmadım. Yetmiş yıllık yaşamım boyunca Atina'nın yasalarının korumasına sığındım, bu yasaların tüm koruyuculuğundan yararlandım. Böyle davranmakla içimden gelen bir yükümlülük altına girdim. Bu yükümlülük, tüm yaşamımı bağladığım yasalara uymaktır. Şimdi bu yasaların hakkımda uygulayacakları (yasalar ister adil olsun ister olmasın) bir kanuna uymazsam, içimden vermiş bulunduğum sözde durmamış olurum. Başka bir kente gitsem, o kentin insanları bana, haklı olarak, Atina'nın yasaları bozduğum için, bu kez kendi yasalarına uymayacağımı söyleyecekler ve bana iyi gözle bakmayacaklardır.

Socrates Kriton'a şunu sorar: "Hapisten kaçarsam Atina halkına nasıl bir mesaj göndermiş olacağım? Gerçekten erdemli bir davranışı o zaman nerede öğreteceğim, Atina'nın dışında başka bir yerde mi? Bu yaptığım ikiyüzlülük olur, iki oğlum var. Böyle bir şey yaparsam onlara nasıl bir mesaj vermiş olacağım?" Socrates "eğer hapiste kalırsa ve idam edilirse asıl o zaman gerçekten Atina'nın ahlakını geliştirmeye hizmet edebilirim" der. Kriton da Sokrates'in neden hapiste kalmasının doğru olacağını anlar ve başka bir şey söylemez.

Socrates buradaki akli yürütmesini, kaçması yönündeki iddialara karşı, bir kaçak olmasının ya da sürgüne gitmesinin, kendisi için, arkadaşları için, hatta ailesi için bile iyi bir şey olmayacağını öne sürerek tamamlar. Başka bir deyişle, karşı tarafın (kaçmasını isteyenlerin) iyi hiçbir ahlaki temeli olmadığını, iddialarının sağduyu temelinden yoksun olduğunu savunur. Böylelikle Sokrates kendi özel durumunda ne yapması gerektiğine ilişkin bir sonuca ulaşır. Bu, ahlaki konularda tipik bir akıl yürütme biçimidir. Bu ahlaki akıl yürütme biçiminde kişi, belli bir durumda ne yapacağına, belli genel ilkelere ve kurallara dayanarak karar verir; kişi genel ilkeler benimser ve bunları tekil durumlara uygular. Bu işlemin ne kadar doğal bir şekilde yapıldığını *Kriton*'u okuyan herkes açık bir şekilde görecektir.

Socrates, *Kriton*'da savunduğu üç ilkenin de aynı sonuca götürdüğünü düşünüyor olmalıdır. Ama bazen, iki ya da daha fazla kural aynı duruma uygulandığında sonuç böyle olmayabilir. Nitekim ahlaki sorunların pek çoğu, bir ikilemin ya da çatışmanın yaşandığı, yani bir etik ilkenin ya da ahlak normunun bizi bir tarafa, bir başkasının ise diğer tarafa götürdüğü durumlarda ortaya çıkar. Platon'un *Savunma* (Apology) diyalogunda, Sokrates şöyle der: "Eğer devlet, yaşamımı, yaptığı öğretmenlik işini (felsefeci olarak kendi toplumsal görevini böyle tanımlar), artık geçmişte yaptığı gibi yapmaması koşuluyla bağışlarsa, o buna itaat etmeyecektir." Çünkü Sokrates'e göre, Tanrı Apollon ona öğretme görevi vermiştir ve Sokrates'in öğretmenliği, devletin gerçek iyiliği bakımından zorunludur. Böylece Sokrates bir "ödevler çatışması"na girer. Ödevi devlete itaat etmektir ama diğer ödevlerini devlete itaat etmeye göre öncelik taşıyan ödevler olarak görür. Böylece burada Sokrates sorunu, sadece kurallara başvurarak değil, çünkü bu yeterli değildir, hangi kuralların öncelik taşıdığına karar vererek çözer.

² Atina'da yasaların değiştirilmesi belli bir prosedüre tabiydi. Her yıl Halk Meclisi'nin ilk toplantısında yasaların geçerliği onaylanırdı. Her Atina yurttaşı, değişiklik önergesi verebilirdi. Böylesi bir durumda, geçerli yasaları savunmaları için beş kişi görevlendirilirdi. Görevliler Atina Mahkemesi yargıçlarının önünde yasaları, değişiklik önergesi sahipleri de önermelerini savunurlardı. Daha sonra yapılan oylamada yasaların değişip değişmeyeceği oylanırdı.

Platon

Socrates'in infazının ardından Platon (MÖ 428-347) Atina'daki politik ortamla çatışmalı bir duruma girer, insanın siyaset yaşamı içinde olmasının önemine inanmakla birlikte, felsefe çalışmaları tercih ederek Atina'yı terk eder. Uzakta olduğu 12 yıllık sürede, bir İtalyan kolonisinde, Yunan felsefeci Pythagoras'ın oluşturduğu bir komünde ve Mısır'da tarıma dayalı bir toplulukta vakit geçirdiği düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar, Platon'un felsefecilerin yönetimde olduğu ütopyan bir dünya tasavvur ettiği *Republic* (Devlet) adlı eserine seyahatlerinde edindiği deneyimlerin sızdığını söyler.

Platon Atina'ya döndükten sonra, tarihteki ilk üniversite olarak kabul edilen Akademi'yi kurar. Burada temel bilimler (astronomi, fizik), matematik ve felsefe eğitimi verilir. Platon, en büyük erdem olarak gördüğü "adalet"i yaratan 3 erdem üzerine dersler verir: "ölçülü olma", cesaret" ve "bilgelik". Adalet o dönemde bugünkünden daha geniş bir anlama sahiptir: Adalet "iyi yaşam" demektir ve ancak en yüksek iyi olan ahlakla erişilebilecek bir şeydir. İyi bir yaşama sahip olmak ahlaki bir yaşama sahip olmak demektir. Ancak Platon *Republic*'te, insan türünün davranış ve eylemlerinin ahlaklı olma kapasitesinin yüksek olmadığını, eğer fırsat verilse insanların ahlaksız eylemlerle bulunacaklarını söylemiştir. Platon'a göre etik temelde doğru davranış, insanın aklını kullanmasını ve doğru bir şekilde akıl yürütmesini gerektirir. Bunu doğru şekilde başaranlar da yönetici olmalı, *Republic*'in başında bunu becerebilen insanlar olmalıdır. Bunu en iyi becerenler ise filozoflar olabilir. Filozof Kral, *Republic*'i yönetmelidir.

Platon'un "Mağara Alegorisi" halkın çoğunluğunun neden doğru bir şekilde akıl yürütemediğini açıklamaya çalıştığı önemli bir bölümdür. Bir mağaranın içinde boyunlarından ve ayak bileklerinden zincire vurulmuş ve yerlerinden kımlıdayamayan insanlar yalnızca karşılardaki duvara bakabilmekte ve kafalarını çevirememektedir. Arkalarında, mağaranın çıkışında bir ateş yanmakta ve ateşle zincire vurulmuş insanlar arasındaki bir yoldan kafalarının üstünde nesnelere tutan kuklacılar geçmektedir. Bunların gölgesi, mahkumların baktığı duvara yansımakta ve onlar için bu gölgeler gerçekliğin kendisi olmaktadır. Mahkumlardan biri mağaradan kaçıp gün ışığına çıkmayı başarır. Dışarıdaki gerçek dünyayı görür ve geri dönüp mahkumlara hakikati anlatmaya, duvarda gördüklerinin hakikatin kendisi değil sadece gölgeler olduğunu anlatmaya çabalar. Fakat kimse ona inanmaz. Bu alegoride, "mahkumlar" toplumun genelini simgeler, duvardaki "gölgeler" ise bizim gerçek kabul ettiğimiz dünyaya ilişkin görünümüdür. "Kuklacılar" bizim gerçeğe ulaşmamızı engelleyen toplumsal önyargılar, kabuller ve yanlış inançlardır. Fakat biz onları "hakikat"ın ta kendisi olarak görmeye öylesine alışmışızdır ki, bize asıl gerçeği göstermek isteyenlere inanmayız. Bu gerçeğe ulaşılabilenler ise bilge kişilerdir: nihai doğrunun bilgisine sahip olanlar ve bunu reddedileceğini bilse bile dile getirmekten kaçınmayacak olanlar da bunlardır.

Aristoteles

Hem Socrates hem de Platon'un düşüncelerinin Aristoteles (MÖ 384-322) üzerinde önemli etkisi olmuştur. Makedonya'da doğmuş, MÖ 367'de Atina'ya yerleşerek Platon'un Akademi'sinde 20 yıl geçirmiştir. Platon'un ölümünün ardından Atina'dan uzun yıllar ayrı kalmış, MÖ 335'teki dönüşünde kendi okulu olan, *Lyceum*'u kurmuştur. Aristoteles'in etik üzerine olan çalışmaları öğrencisi Eudemos'un biraraya getirdiği *Eudemos'a Etik* ve ölümünden hemen önce yazdıklarından oluşan ve dolayısıyla düşüncelerini en doğru temsil ettiğine inanılan, oğlu Nikomakhos'un derlediği *Nikomakhos'a Etik*'dir.

Tarih boyunca ahlak, belli huyların ya da özelliklerin geliştirilmesiyle ilgilenmiştir; bunların içinde, "karakter" ile dürüstlük, iyi yüreklilik ve vicdanlılık gibi "faziletler" (eski moda ama kullanışlı bir terim) vardır. Erdemler, hiçbir şekilde doğuştan olmayan huylar ya da karakter özellikleridir. Bütün erdemlerin kazanılması gerekir. Aynı zamanda erdemler, cazibe ya da utangaçlık gibi "kişisel" özelliklerden daha çok "karakter" özellikleridir ve hepsi, belli tür durumlarda belli eylemlerde bulunma eğilimini içerirler. Bunlar kişinin kullanmadan, kendiliğinden sahip olabileceği kabiliyetler ya da beceriler değildir. Aslında ahlakın, kurullarla ya da ilkelerle ilgili bir şey olmadığı, bu tür huyların ya da özelliklerin geliştirilmesiyle ilgili bir şey olduğu önerilir. Platon ve Aristoteles, ahlakı bu şekilde düşünürler, çünkü esas olarak, neyin doğru ya da neyin yükümlülük olduğundan çok, erdemlerden ya da erdemlilikten bahsederler. Buna göre, ünlü İngiliz yazar Leslie Stephen'ın söylediği gibi,

...Ahlak içseldir. Ahlak yasası... “Bunu yap” biçiminde değil, “bu ol” biçimde ifade edilmelidir... Gerçek ahlak yasası, “öldürme” demek yerine “nefret etme” der... Ahlak yasasını ifade etmenin tek şekli, bu yasayı bir karakter kuralı gibi ifade etmek olmalıdır.

Altın Oran

Aristoteles’e göre ahlaki karar vermek bir yetenektir (*a techne*) ve ahlaki davranışın bilimsel bir kesinliği olamaz, her duruma uyan bir formülü yoktur. Aristoteles kendi yaklaşımına bir isim vermemiştir ancak genellikle onun teorisi Altın Oran/Orta (*Golden Mean*) adıyla anılır. Her ne kadar Aristoteles belli ahlaki durumlarda her zaman geçerli doğru bir eylem tipi belirlememiş olsa da ona göre uç noktalardan kaçınmak gerekir. Aristoteles’e göre erdem, aşırılık (*excess*) ile eksiklik (*deficiency*) arasındaki orta noktada açığa çıkar. Örneğin cesaret erdemi, iki aşırı uç arasında durur: bir uçta gözükaralık vardır, diğer uçta korkaklık. Bu iki extreme arasındaki kusursuz noktanın ne olduğu kişiden kişiye ya da durumdan duruma değişebilir.

Savurganlık -----cömertlik.....Cimrilik

Şaklabanlılık-----kibarlık-----Kabalık

Bu iki aşırı uç arasındaki en erdemli eylemi nasıl belirleriz? Neyi nasıl seçeceğimizi ve davranışımıza nasıl yön vereceğimizi bilmek Aristoteles’e göre ancak doğru bir karaktere sahip olmakla mümkün olabilir. Bu da yalnızca okumakla ve onun hakkında bilgi sahibi olmakla kazanılmaz. Ahlaki erdem eyleyerek öğrenilmeli, erdemli davranışlarda bulunarak geliştirilmelidir, bu konuda pratik yapılmaya ihtiyaç duyar. Ahlaki erdemler deneyimle oluşur ve giderek alışkanlığa dönüşür.

“İnsanlar, ev yapa yapa mimar, lir çala çala lirist olurlar; aynı şekilde adil şeyleri yapa yapa adil, ölçülü davrana davrana ölçülü, yiğitçe davrana davrana yiğit insanlar oluyoruz.”

Altın Oran’ı kullanabilmek doğru bir karaktere sahip olmayı gerektirir. Yalnızca kural olduğu için ona uygun eylemde bulunmanın, erdemle ve ahlakla bir ilgisi yoktur. Bir sanat veya müzik eseri için önemli olan yalnızca belli bir niteliğe sahip olmasıdır; sanatçının ne düşündüğünü bilmemize gerek yoktur. Ancak mesele erdem olduğunda önemli olan tek şey, etkinliğin ne olduğu değildir; etkinliğin nasıl yapıldığı ve yapanın nasıl olduğu da önemlidir.

“Eylemde bulunan, eylemde bulunduğu zaman birtakım şartlara haiz olmalıdır: ilkin, bilerek davranmalı, sonra eylemleri tercih ederek ve kendileri için tercih ederek yapmalı, üçüncü olarak da eylemleri emin ve sarsılmaz bir karakterden sökün etmelidir.”